

НАЗВИ ЗА ПРОФЕСІЄЮ У СКЛАДІ ЧЕСЬКИХ АНТРОПОНІМНИХ ФОРМУЛ ДОПРІЗВИЩЕВОГО ПЕРІОДУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 26. УДК 811.162.3'01'373.2 «10/17»

Петрица Н. Назви за професією у складі чеських антропонімних формул допрізвищевго періоду ; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова – українська.

Анотація. У статті досліджено функціонування назв осіб за професією у складі чеських антропонімних формул у діахронному зрізі. Поряд з прізвишками іншої етимології, назви за родом занять людини трансформувалися в допрізвищеві родинні означення, а згодом у чеські прізвища.

Ключові слова: антропонімна формула, антропонім, багатолексемні антропоніми, прізвишко, назва за професією, цехова назва.

Сьогодні доводиться констатувати посилений інтерес сучасної ономастики до вивчення еволюційного процесу мотивів та форм найменування особи. Неодмінною умовою для дослідження еволюції будь-якої національної антропосистеми є опис антропонімії періоду зародження та формування складених власних назв особи, дослідження шляхів відбору найприйнятніших способів та засобів іменування людності в допрізвищевий період.

Пропонована стаття присвячена дослідженню специфіки функціонування назв за професією у складі чеських антропонімних формул у діахронії. Діахронічний підхід дозволяє визначити ідентифікаційну доцільність існування назв за професією у складі чеських антропонімних формул та їх роль у формуванні класу прізвищ. Чеська антропоніміка має значні здобутки у вивченні окремих класів та категорій власних особових назв. Давні чеські імена були предметом вивчення Я. Свободи в фундаментальній розвідці „Staročeská osobní jména a naše příjmení“, Я. Плескалової „Tvoření nejstarších českých osobních jmen“. Клас прізвищ досліджено в монографії Й. Бенеша „O českých příjmeních“. Історичний розвиток власних назв на позначення сім'ї та родинної належності простежено у праці Ф.Цуржіна «Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích». Однак специфіка функціонування назв за професією у діахронії не була предметом спеціальних наукових розвідок. Цікавою у цьому контексті можуть бути хіба що побіжні коментарі в монографії Й.Бенеша та невелика розвідка Я. Скутіла, котрий, досліджуючи допрізвищеві назви жителів міста Брно в XIV столітті, констатував присутність назв за професією у складі дволексемних іменувань чеських містян [9, с.41-42].

Відомо, що в допрізвищевий період людиною була носієм кількох імен, і вибір одного з них був зумовлений мовленнєвим узусом. Однак при оформленні ранніх юридичних документів, за відсутності офіційних норм іменування, гостро постає потреба точної ідентифікації особи. Досліджувані нами писемні джерела регулювали господарське та правове життя жителів чеського королівст-

ва (оформлення спадку, розподіл меж, дарчі грамоти), а тому, задля чіткої номінації особи й уникнення тезкоіменності, поряд з особовим іменем писарі фіксували «розрізнявальні назви» (термін М.Худаши), що їх мала людина [3, с. 40]. Як і в догуситський період, підбір таких додаткових назв та, зрештою, і їх формулювання в актах були довільними. Це могли бути гіпокористичні форми хрестних імен, посесивні найменування за іменем батька, чоловіка, дружини, за назвою ремесла, вказівка на місце походження чи проживання особи. Й.Бенеш стверджував, що метою подібних прізвищ в адміністративних документах уже була не насмішка чи означення особи для певного кола — вони слугували для важливого зв'язку із суспільством [4, с. 6].

Ідентифікація особи за назвою професії чи родом занять відома чи не всім європейським народам. Проте у кожного народу такі назви різняться специфікою побутування, хронологічними рамками та ступенем уживання.

Ідентифікація особи за назвою професії чи родом занять простежується в чеських писемних пам'ятках з XI ст. у складі дволексемних антропонімних формул: *Dalless vinitor* (1046 CDB-1, 364), *Damianus cocus* (1057 CDB-1, 58), *Deton custos* (1057 CDB-1, 58), *Domamir faber* (1088 CDB-1, 385), *Dras vinitor* (1057 CDB-1, 57), *Odolen caldarius* (hrnčir/sklenik) (1088 CDB-1, 385), *Plativoy sutor* (švec) (1046 CDB-1, 364), *Prauec carpentarius* (1070 CDB-1, 365), *Radeh custos* (strážce) (1070 CDB-1, 365), *Celek sutor* (1148 CDB-1, 161), *Cogata deputati* (1115 CDB-1, 397), *Conec iudex* (1186 CDB-1, 284), *Zulizsslaus drapifer* (1213 CDB-2, 104), *Johannes pecznik* (1378 LN, 23). Як правило, у XI–XIV ст. назви за професією збігалися з реальним родом діяльності людини. М.Л. Худаш схильний вважати, що такі іменування піддавалися антропонімізації меншою мірою, оскільки називали осіб за загальноновживаною апеллятивною назвою [3, с. 146].

Статистичні дані свідчать, що назва за професією чи родом занять залишається актуальним та ефективним засобом диференціації людності протягом XI–XIV ст. Назви за професією були

особливо актуальними в містах. Заснування міст та містечок унаслідок колонізаційних процесів сприяло розвитку ремесел. Саме в містах найактуальнішою була інформація про рід занять людини, а не про належність до певної родини чи індивідуальні риси характеру [2, с. 76].

Назви за професією присутні у трилексемих АФ *особове ім'я + два прізвиська*. Другий компонент цієї АФ містить власне прізвисько іменованої особи, а третій реалізований у вигляді назви за професією: *Filip řečeny Lant lowčí* (1399 Ač-1, 61), *Mikulaš řečeny Sidloch rychtář* (1390 UPN, 30), *Petr Stumbfol tesař* (1390 UPN, 32), *Ulrico dicto Pluh subcamerario* (1320 Ač-2, 333), *Lev Pauer mlynář* (1391 UPN, 32), *Petrus Kyav comendator* (1373 ID, 67), *Šimon řečeny Stavař rybnikář* (1390 UPN, 22). Іноді таке іменування могло мати інверсійний варіант: *Hannusio faber dicto Ways* (1370 BL, 4-10), *Petro clerico dicto Starosta* (1381 LN, 79). Однак назва за професією не повинна бути в препозиції одночасно до двох інших компонентів АФ, оскільки таке іменування кваліфікуватиметься як дволексемне (*faber Hannusio dicto Ways*). Дослідники історичної антропонімії стверджують, що апелятив у постпозиції до власної назви характеризується вищим ступенем індивідуалізації в порівнянні з препозитивним номеном [2, с.77]. Адже тільки в постпозиції до імені або прізвиська особи апелятив набуває онімного змісту, тобто стає уточненням особового імені, а не навпаки.

У післягуситський період апелятивні назви за професією чи родом заняття уживалися у функції прізвиськ дещо рідше. Аналіз дволексемих антропонімів дозволяє відзначити, що кількість зафіксованих назв за професією, які перебувають у процесі антропонімізації (тобто на проміжному етапі між антропонімом та апелятивом), з кожним століттям зменшується. Як правило, назви за професією з часом починають вживатися у функції індивідуального прізвиська особи [1, с. 33]. У випуску № 22 «Архіву чеського» зафіксовано такий випадок: у 1651 році купив маєток *Václav Davidů, bednář* (1651 Ač-22, 336), у 1653-му ця особа зафіксована як *Václav Bednář*. Аналогічно *Jan Davidů, tkadlec* купив ремесло у Кременіці, згодом він зафіксований під іменем *Jan Tkadlec* (1651 Ač-22, 336). Подібні факти свідчать, що у новій місцевості ідентифікація новоприбулого мешканця за патронімною родинною назвою не була актуальною, адже ніхто не знав родини *Davidů*. Натомість назва поіменованого за професією, маючи вищий ступінь індивідуалізації, з часом трансформувалася в індивідуальне прізвисько. Іменування осіб за реальним родом заняття, очевидно, залишається актуальним лише в окремих комунікативних ситуаціях. До прикладу, у Франції головною причиною виникнення допрізвищевих назв за назвами професії, на думку французького вченого Альберта Доза, є передача в спадок роду занять з покоління у покоління [4, с. 209]. Тобто

назва за професією з індивідуального означення ставала допрізвищевою родинною назвою в тому випадку, якщо представники родини тривалий час займалися одним ремеслом. У лужицько-сербській антропонімії, наприклад, антропонімізація назв за професією та соціальною належністю посилюється в епоху пізнього феодалізму [5, с. 279].

Виходячи з аналізованих чеських джерел, можна стверджувати, що кількісне згортання означень за родом занять відбувається на фоні поступового збільшення антропонімізованих назв за професією (*Barton' Kolář* (1528 Ač-26, 41), *Bartoš klobúček* (1505 Ač-22, 45), *děd Jakub Bednář* (1537 Ač-26, 79), *Duchek Kopidník* (1541 Ač-26, 98), *Duory Kolářky* (1541 Ač-26, 99), *Jakub Kantor* (1533 Ač-26, 19), *Jakub Kopáč* (1540 Ač-26, 95), *Jakubem Kovářem* (1538 Ač-26, 86), *Jan Střelec* (1533 Ač-26, 19), *Jan Zedník* (1513 BL, 86), *Jana Střelce* (1533 Ač-26, 20), *Jana Tkadlce* (1629 Ač-22, 335), *Jana Večasa* (1542 Ač-26, 127), *Mach Koželuh* (1537 Ač-26, 77)), а також на фоні вживання індивідуальних прізвиськ різної етимології в якості родинної назви в XVI–XVII століттях. Свідченням цього є присутність у численних фіксаціях складених антропонімів слова *přijímim*: *Duchek pekař* (1546 Ač-26, 42) / *Duchek přijímim Pekař z Kuřího* (1527 Ač-26, 40). Процес антропонімізації назв за професією з поступовим перетворенням їх на родинні назви був поширеним явищем у XVI–XVII ст. також на території Словаччини [6, с. 139; 7, с. 234; 8, с. 116-117], що пояснюється схожею долею, яку переживали ці близькоспоріднені народи.

Типовою ознакою переходу апелятивів цієї семантики в прізвиська є незбіг означення за родом занять з реальною професією людини: *Petr Farář* і *Petr sladovník, řečený Farář* (1541 Ač-26, 100), *Thobías Lazebník (kostelník)* (1680 BL, 107), *Matěj Malír jinak Kuchář* (1584 SMP-5, 128), *Václav Střelec pekař* (1584 SMP-5, 128). Й. Бенеш переконаний, що причиною такої невідповідності можуть бути неусталеність, змінність виду занять у представників різних генерацій одного роду або в однієї особи в різні часові проміжки [4, с. 209]. Аналізований матеріал чеських джерел засвідчив, що часто батько і син мали різні професії: *Vavřinec Plachta, Kryštofa cihláře syn, lazebník* (1592 SMP-5, 135). На думку вченого, заміна стосувалася переважно звичайних професій, котрі можна було змінити за певних обставин. Найстійкішими були прізвиська за видом занять, закріплені разом з маєтком та різними привілеями за звільненими від військової служби найнижчими чинами, єфрейторами (*svobodníkami*) [4, с. 209].

У післягуситський період у складі чеський антропонімічних формул фіксуємо також цехові назви (*tovaryšská jména*), утворені в ремісничих цехах. Цехову назву діставав учень на знак того, що він відходив з-під опіки батька та майстра. На думку Й. Бенеша, таке іменування було рівноправним з іменем по батькові [14, с. 9]. Згідно з пра-

вилами гірничого цеху в м. Кутна Гора, при записуванні рідних братів до лав робітників назва за батьком залишалася лише у наймолодшого сина, а старші брати називалися „*po hornicku*“ (погірничому). Ці особові назви записували навіть до метрик [4, с. 19]. Цехові назви дещо відрізнялися від назв за професією. Це були прізвиська, отримані особою в процесі виробництва. У післягуситський період такі назви не містили прямої вказівки на рід занять, пор.: *Křižek mincíř / Hřivnác* (1514 Ač-12, 446), *komorník Jan Měříč* (1410 PDZ-2, 70), *Řehoř Bořanovský <...> jmenován po řemesle Křičko* [4, с. 9]. На цехову назву тут вказує присутність слів *po řemesle*. Без такої вказівки та без підказки контексту подібні іменування осіб нічим не відрізняються від прізвиськ іншої етимології. Гіпотетично можна припустити наявність цехових назв у таких іменуваннях, як: *Jan Čáslavský jinak Mařík mečíř* (1565 SMP-5, 114), *Jan Černý jinak Hanzl tkadlec* (1567 SMP-5, 115), *Jan Waxanta jinak Sova kovář* (1569 SMP-5, 117), *Jiří Sokol jinak Vydra švec* (1572 SMP-5, 119), *Šebestian Král jinak Svoboda švec* (1573 SMP-5, 119), *Jindřich Pražák jinak Beránek kameník* (1582 SMP-5, 126), *Andres Cykler jinak Sokol kožišník* (1582 SMP-5, 126), *Václav Smetana jinak Tichý tkadlec* (1583 SMP-5, 127), *Jakub Trávníček jinak Dub krajčí* (1583 SMP-5, 127), *Adam Šuška jinak Švenda nožíř* (1583 SMP-5, 128), *Martin Seylik jinak Zelenka švec* (1587 SMP-5, 131), *Kliment Černošský jinak Slavík lazebník* (1606 SMP-5, 147). Саме тому ми розглядаємо цехові назви як семантичний варіант прізвиськ, хоча в чеській ономастичній літературі подібні назви особи вважаються окремим антропонімічним розрядом (Й. Бенеш,

Я. Свобода, В. Давідек). З писемних джерел XV–XVIII ст. цехові назви чітко простежуються в XII випуску серії видань Архіву чеського і датуються початком XVI століття. Серед шахтарських прізвиськ зустрічаємо такі, що утворені, як правило, від назв частин шахти та шахтових споруд, професійного знаряддя тощо: *Karta štejgěr* (1511 Ač-12, 419), *Mikuláš Karta* (1513 Ač-12, 426), *katra* – вентиляційний отвір (1514 Ač-12, 462); *Jan Štolár* (1513 Ač-12, 424), *Jíra Michna* (1513 Ač-12, 425), *Matěj hutkapěr* (1513 Ač-12, 430), *Jíra Pirůžek* (1513 Ač-12, 430), *Václav Čedík* (1541 Ač-12, 440), *Vondřej Macháček* (1514 Ač-12, 440), *Mikuláš Kavka* (1514 Ač-12, 440), *Václav cimrman* (1514 Ač-12, 441), *Jakub hliňák* (1514 Ač-12, 441), *Mach šturčír* (1514 Ač-12, 442), *Mach hutman* (1514 Ač-12, 443).

Прізвиська за назвою професії у складі чеських антропонімічних формул були одним з продуктивних способів ідентифікації людності. Ідентифікаційна доцільність та актуальність прізвиськ у допрізвисьцевий період зумовила поширення їх у функції родових назв. Численні приклади з чеських джерел свідчать, що в XVII–XVIII ст. напередодні офіційної кодифікації прізвищ саме прізвиська характеризувалися передачею в спадок. Очевидно, у тих суспільно-економічних умовах прізвисько як антропонімічна категорія відзначалося високим ступенем індивідуалізації і найкраще виконувало функції родинного означення. В умовах збільшення кількості населення, розвитку міст, міграції людності ні посесивна назва, ні відтопімічне означення вже не могли забезпечити суспільству ефективно розмежування осіб однієї родини від осіб решти родин.

Література

1. Керста Р. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. / Р.Й. Керста. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
2. Медвідь-Пахомова С. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах / С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – 248с.
3. Худаш М. З історії української антропонімії / М.Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.
4. Beneš J. O českých příjmeních / J. Beneš. – Praha, 1962. – 356 s.
5. Blanár V., Matějčík J. Živé osobné mená na strednom Slovensku / V. Blanár. – Banská Bystrica. 1983. – Díl 2. – 648 s.
6. Krasnovská E. Osídlenie východného Gemera vo svetle osobných mien / E. Krasnovská // X. Slovenská onomastická konferencia, Bratislava, 13.-15. septembra 1989: zborník referatov. – Bratislava, 1991.– S. 138-145.
7. Krasnovská E. Zamestnanecké apelatíva v starších slovenských osobných menách z Gemera / E. Krasnovská // IX. Slovenská onomastická konferencia, Nitra, 26.-28. júna 1985: zborník referatov.– Bratislava, 1987.– S. 233-238.
8. Kuchar R. Osobné mená v Jelšavskej knihe (1566-1710) / R. Kuchar // Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien: 11. Slovenská onomastická konferencia: zborník materilov.– Bratislava – Nitra, 1994.– S. 116-119.
9. Skutil J. Osobní jména, genealogické vazby a počátky příjmení v předhusitském Brně / J. Skutil // Z kralické tvrže, XV. – Brno, 1988.– S. 41-76.

Список використаних джерел

Ač-1 — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F.Palacký. – Praha, 1840. – 612 s.

- Ač-2** — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F.Palacký.– Praha, 1842. – 584 s.
- Ač-12** — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Vydal J.Kalousek.– Praha, 1844.– 602 s.
- Ač-22** — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Vydal J.Kalousek. – Praha, 1905. – 605 s.
- Ač-26** — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Vydal J.Teige. – Praha, 1909. – 634 s.
- BL** — Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345 – 1708. Vydal J.Kalousek. – Praha, 1889. – 154 s.
- CDB-1** — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. – Tomus I. – Praeae 1904-1907. – 568 s.
- CDB-2** — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. –Tomus I. – Praeae 1912. – 574 s.
- ID** — Inquisitio domorum hospitalis S.Johannis Hierosolimitani. Vydal V.Novotný. – Praha, 1900. – 154 s.
- LN** — Listář veřejného notáře ve XIV. století. Vydal F.Tadra. – Praha, 1893. – 100 s.
- PDZ-2** — Pozůstatky desk zemských Království Českého Ed. Josef Emler.– Díl I. – Praha, 1870. – 530 s.
- SMP-5** — Seznamy měšťanů Pražských 5. Staré Město 1551-1620 / Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vydal J.Teige.– Praha, 1905.– S- 100-157.
- UPN** — Purkrabské účty pánství Novohradského z let 1390-1391. Vydal J.Šusta. – Praha, 1909. – 48 s.

Петрица Наталия

Названия за профессией в составе чешских антропонимических формул дофамильного периода

Аннотация. В статье исследовано функционирование названий лиц по профессии в составе чешских антропонимных формул в диахронии. Наряду с прозвищами другой этимологии, названия по роду занятий человека трансформировались в дофамильные родовые определения, а впоследствии в чешские фамилии.

Ключевые слова: антропонимная формула, антропоним, многолексемные антропонимы, прозвище, название лиц по профессии, цеховые названия.

Petryca Natalya

Summary. The usage of names given according to the profession with the Czech anthroponimic formulas are researched in diachronic section. Along with other nicknames. Profession names are transformed into names as attributes to the surnames and then to Czech surnames.

Key words: anthroponimic formulas, anthroponym, poly-lexeme anthroponimic formula, nickname, the profession names, workshop names.

Петрица Наталия – викладач ЗФ Київського славістичного університету.